

АЛЕКСЕЄНКО І. Г.

кандидат юридичних наук, доктор
політичних наук, професор, завідувач
кафедри цивільного, трудового
та господарського права
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

ЛАХОВА О. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного
та кримінального права
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

УДК 346.6:347.7: 343.5; 340.5:354.1
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.119>

**НЕВИКОНАННЯ ВАЛЮТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ
У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОМУ КОНТРАКТІ:
ЮРИДИЧНІ НАСЛІДКИ ТА СПОСОБИ ЗАХИСТУ**

У статті аналізуються нормативно-правові основи валютних зобов'язань у ЗЕД-контрактах (зокрема, Цивільний кодекс і Закон України «Про валюту і валютні операції»), а також правові наслідки їх невиконання. Розглядаються механізми відповідальності суб'єктів господарювання: цивільно-правова (пені за ст. 3 Закону № 543/96, штрафні санкції за невчасні розрахунки), адміністративна (ст. 162 і 162-1 КУпАП – штрафи 500–1000 НМДГ і 1000–3000 НМДГ) та кримінальна (наприклад, ст. 207 КК України) відповідальність. Авторами досліджено характер валютних відносин у рамках ЗЕД, встановлений законодавством України (ЦКУ, Законом № 2473, іншими актами); визначено види юридичної відповідальності за порушення валютних зобов'язань (цивільно-правову, адміністративну, кримінальну та матеріальну); проаналізовано актуальні висновки науковців і судову практику, що стосуються валюти платежу та наслідків її невиконання; окреслено практичні способи захисту від негативних наслідків (форс-мажор, інструменти валютного регулювання, страхування ризиків тощо); узагальнено пропозиції щодо вдосконалення законодавства й публічного адміністрування валютних відносин. Надані приклади судової практики (зокрема, висновки Верховного Суду) і позиції вітчизняних вчених (зокрема, В. Логойди) щодо пріоритету умов договору та наявності «єдиної форми розрахунку». Окремо аналізуються адміністративно-правові засади валютного контролю (нагляд НБУ, граничні строки розрахунків) і приклади практичного застосування інституту форс-мажору (сертифікат ТПП) для захисту платника. Викладено пропозиції щодо удосконалення законодавства і практики (зокрема, чіткого врегулювання валюти платежу та механізмів страхування валютних ризиків). Ключові слова: валютні відносини, валютний нагляд, міжнародне співробітництво, юридична відповідальність, адміністративно-правові засади, публічне адміністрування, зовнішньоекономічна діяльність, валютна політика, валютна система, судова практика.

Ключові слова: валютні відносини, валютний нагляд, міжнародне співробітництво, юридична відповідальність, адміністративно-правові засади, публічне адміністрування, зовнішньоекономічна діяльність, валютна політика, валютна система, судова практика.

Alekseyenko I. H., Lakhova O. V. Non-Performance of Currency Obligations in Foreign Economic Contracts: Legal Consequences and Remedies

The article analyses the regulatory and legal framework governing currency obligations in foreign economic (cross-border) contracts, including provisions of the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine “On Currency and Currency Transactions”. The authors examine the legal consequences of non-performance of such obligations and categorise the liability mechanisms applicable to business entities: civil liability (e.g., penalties under Article 3 of Law No. 543/96 and fines for untimely settlements), administrative liability (Articles 162 and 162-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offences — fines of 500 to 1000 and 1000 to 3000 non-taxable minimum incomes), and criminal liability (e.g., Article 207 of the Criminal Code of Ukraine). The study explores the legal nature of currency relations within foreign economic activity, as established by Ukrainian legislation (including the Civil Code, Law No. 2473, and other acts); defines the types of legal liability for breaches of currency obligations (civil, administrative, criminal, and pecuniary); and analyses recent academic conclusions and judicial practice regarding the currency of payment and consequences of non-compliance. The article outlines practical remedies for mitigating adverse effects, such as force majeure clauses, currency regulation instruments, and risk insurance mechanisms. It also provides legislative improvement proposals concerning public administration of currency relations. The article includes examples of case law (particularly conclusions of the Supreme Court) and scholarly positions (notably by V. Lohanyda) on the priority of contract terms and the requirement for a “single form of settlement.” In addition, the authors analyse the administrative and legal foundations of currency control (e.g., oversight by the National Bank of Ukraine, settlement deadlines), and illustrate practical applications of the force majeure mechanism (including certificates issued by the Chamber of Commerce and Industry) to protect the payer. Recommendations are formulated to enhance both the legislation and enforcement practice, particularly with respect to the clear regulation of payment currency and mechanisms for insuring currency risks.

Key words: *currency relations, currency control, international cooperation, legal liability, administrative and legal foundations, public administration, foreign economic activity, currency policy, currency system, case law.*

Вступ. У сучасних умовах національна валютна система зазнає суттєвих змін, що пов’язано з воєнними діями, коливаннями курсу та необхідністю інтенсивного розвитку міжнародного співробітництва. Регулювання зовнішньоекономічної діяльності й валютних відносин потребує узгодженості законодавства і практики. З одного боку, ЗЕД-контракти передбачають свободу укладення умов, у тому числі валюти платежу, відповідно до принципу *pacta sunt servanda*. З іншого боку, чинне валютне законодавство (зокрема, Закон України № 2473 «Про валюту і валютні операції») визначає гривню єдиним законним засобом платежу і надає лише обмежену можливість платежів в іноземній валюті. Наразі введено стимулюючу валютну лібералізацію (НБУ з 10.05.2025 спрощує низку валютних обмежень для підтримки економіки), але вимоги валютного нагляду залишаються імперативними. Тому питання невиконання валютних зобов’язань у зовнішньоекономічному контракті є надзвичайно актуальним з огляду на потребу балансу між договірною автономією і публічно-правовими валютними нормами. Актуальність теми зумовлена зростанням обсягів зовнішньоекономічних операцій та посиленням вимог валютного законодавства в умовах сучасних економічних викликів.

Постановка завдання. Мета статті полягає в системному аналізі нормативно-правового регулювання валютних зобов’язань у зовнішньоекономічних контрактах та з’ясуванні

юридичних наслідків їх невиконання, а також у виробленні рекомендацій щодо захисту прав учасників ЗЕД.

Результати дослідження. Невиконання валютних зобов'язань у ЗЕД-контракті постає як суперечність між договірними умовами і державними вимогами. У випадку, коли договір передбачає розрахунки іноземною валютою, а така форма платежу не відповідає законодавству або неможлива (через порушення строків, блокування рахунків, форс-мажор тощо), резидент ризикує порушити норми валютного контролю. Це призводить до настання юридичних наслідків різного характеру: адміністративно-правових (штрафних санкцій за статтями 162–162-1 КУпАП), цивільно-правових (застосування пені або штрафу за несплату за ст. 3 Закону № 543/96) та навіть кримінально-правових (при умисному ухиленні від повернення валюти за ст. 207 КК України). Значення проблеми підкреслює пошук вчених: наприклад, Логойда вказує, що судова спроба стягнути борг не у валюті договору не може ґрунтуватися лише на інтересах кредитора. На практиці виникають дискусії щодо того, чи можна виконати валютне зобов'язання альтернативними засобами (векселями, натурою тощо) — Верховний Суд наголошує на пріоритеті форми платежу через зарахування грошей на рахунок резидента в банку України [5]. Отже, проблемою дослідження є комплексне визначення правових наслідків невиконання валютних зобов'язань та пошук ефективних механізмів захисту суб'єктів від обтяжливих санкцій.

Проблематика узгодження контрактної валюти та національної валюти платежу торкалася в наукових публікаціях. Так, В. Логойда досліджує застосування валютного та господарського законодавства при вимозі сплати боргу нерезидентом у гривні, якщо договір передбачав іноземну валюту. Автор наголошує, що без згоди боржника змінювати валюту платежу в судовому порядку не можна; пріоритет слід віддавати обов'язковості умов договору [1]. У науковій спільноті також фігурують роботи з аналізу валютного контролю: зокрема, наголошується, що валютний нагляд є важливим адміністративно-правовим механізмом, який має вагоме значення для стабільності грошових відносин (див., наприклад, Зазначення НБУ щодо валютного контролю). Інша група досліджень фокусується на відповідальності: А. Тарасова описує види юридичної відповідальності за порушення валютного законодавства (кримінальна, адміністративна, господарсько-правова, матеріальна), до якої відносяться й санкції за несплату в строк валютних платежів [5]. Окремі праці (відповіді податкових консультантів) акцентують, що за порушення порядку валютних розрахунків може застосовуватися фінансова відповідальність у вигляді штрафу до 100% суми операції. Таким чином, сучасна наукова думка вказує на суперечність між свободою договору та валютним законодавством, а також виокремлює необхідність чіткого регулювання валюти платежу для уникнення правових колізій.

За Цивільним кодексом України валютою виконання грошового зобов'язання є гривня. Згідно з ч.3 ст.533 ЦК, використання іноземної валюти чи валютних цінностей дозволяється лише «в порядку і на умовах, встановлених законом» [7]. Законодавством чітко передбачено, що в Україні грошовою одиницею є гривня (ст.99 Конституції), а за умови, що суб'єктом господарювання та його контрагентом домовлено про валюту платежу, таку домовленість обов'язкову лише за згодою боржника. Нормою ч.1 ст.3 Закону № 2473-VIII чітко визначено, що відносини у сфері валютних операцій і валютного регулювання підпадають під дію цього Закону. При цьому ст.5 Закону № 2473 встановлює: усі розрахунки на території України здійснюються виключно у гривні (за винятком випадків, прямо передбачених законодавством) [8].

До компетенції Національного банку належить упровадження та адміністрування валютного нагляду, включаючи встановлення граничних строків розрахунків за ЗЕД-операціями (про що йдеться у ст.13 Закону про валюту). Так, постановою Правління НБУ № 5 від 02.01.2019 було затверджено Положення про валютні операції, де, зокрема, встановлені граничні строки розрахунків – 365 календарних днів [10]. У період воєнного стану НБУ змінив їх постановою № 18 від 24.02.2022 – до 180 днів (для більшості експорту) [11]. Врешті, валютні обмеження поступово лібералізуються: для прикладу, запроваджується «стимулююча валютна лібералізація» з метою залучення капіталу, зокрема дозволяються додаткові

види розрахунків і платежів за кордон. Новими змінами передбачено також спрощення розрахунків у зв'язку з судовими рішеннями щодо невиконання нерезидентами умов контрактів: юрособи зможуть купувати валюту та переказувати її за кордон для оплати реєстраційних, арбітражних, судових зборів і витрат в рамках виконавчих проваджень.

Цивільно-правова відповідальність. За невиконання чи неналежне виконання валютного зобов'язання резидента передбачено застосування пені та штрафних санкцій. Зокрема, ч.5 ст.13 Закону № 2473 зобов'язує резидентів сплачувати пеню в розмірі 0,3% суми простроченої валюти за кожний день прострочення (проте загальний розмір пені не повинен перевищувати суми заборгованості) [8]. Контролюючі органи (ДПС) на підставі перевірки стягують таку пеню з боржника. Поряд з цим сторони можуть передбачити договірний штраф (як неустойку) за ст.1 Закону № 543/96; цей штраф нараховується з дня порушення строку до дня фактичного виконання, але не може перевищувати дворазової облікової ставки НБУ (ч.3 ст.3 Закону № 543) [7]. Важливо, що суди зобов'язані виконувати валютні зобов'язання строго у валюті договору або у гривнях за офіційним курсом, але лише за згодою сторін [1].

Адміністративна відповідальність. Порушення встановленого порядку здійснення валютних операцій в Україні тягне за собою застосування низки правових санкцій, насамперед адміністративного та фінансового характеру. Відповідно до статей 162 і 162¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення, за вчинення незаконних валютно-обмінних операцій, а також за використання іноземної валюти як засобу платежу в розрахунках між резидентами без відповідного дозволу передбачено адміністративну відповідальність у вигляді попередження або штрафу в розмірі від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, з можливістю конфіскації безпосереднього предмета правопорушення — валютних цінностей [9].

Додатково, стаття 162¹ КУпАП передбачає накладення штрафу за порушення порядку здійснення валютних розрахунків, зокрема недотримання граничних строків, установлених для виконання зовнішньоекономічних контрактів. У такому випадку на посадових осіб юридичних осіб-резидентів може бути накладено штраф у розмірі від 1000 до 3000 н. м. д. г., що відображає високий ступінь суспільної важливості належного валютного контролю у сфері ЗЕД.

Окрім адміністративної, застосовується також фінансова відповідальність — у вигляді штрафних санкцій до юридичних осіб. Згідно з положеннями Податкового кодексу України, за порушення валютного законодавства (наприклад, здійснення розрахунків не в національній валюті або з перевищенням встановлених строків) до резидентів може бути застосований штраф у розмірі 25 % суми кожної неправомірної операції, перерахованої в національну валюту. У разі повторного вчинення аналогічного порушення протягом одного календарного року штраф збільшується до 50 % відповідної суми. Такий механізм є інструментом фіскального впливу, спрямованим на забезпечення стабільності валютного ринку та дотримання валютної дисципліни в економічній діяльності.

Кримінальна відповідальність. Систематичне, умисне або значне за розміром порушення валютного законодавства може виходити за межі адміністративної відповідальності та набувати ознак кримінального правопорушення. Відповідно до статті 207 Кримінального кодексу України, ухилення від повернення в Україну валютної виручки в результаті здійснення експортних операцій без наявності поважних причин або з приховуванням інформації про одержану виручку є кримінально караним діянням. Санкція цієї статті передбачає покарання у вигляді штрафу в розмірі від шестисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років. У разі вчинення цього злочину повторно або в особливо великому розмірі передбачено суворіші заходи кримінально-правового реагування.

Окрім цього, стаття 208 КК України встановлює кримінальну відповідальність за незаконне відкриття або використання рахунків в іноземних банках, що здійснюється з порушенням порядку, визначеного валютним законодавством. Такі дії можуть кваліфікуватися як спосіб ухилення від валютного контролю, створюючи підґрунтя для виведення капіталу за кордон у непрозорий спосіб.

Також слід звернути увагу на положення статті 201 КК України, яка встановлює відповідальність за контрабанду, у тому числі переміщення через митний кордон України валютних цінностей без належного декларування або з приховуванням від митного контролю. У таких випадках порушення валютного режиму перетинає межу фінансового правопорушення та розглядається в контексті загроз економічній безпеці держави.

Таким чином, валютні правопорушення можуть кваліфікуватися як адміністративні або кримінальні залежно від характеру, форми вини та тяжкості наслідків. Наявність кримінально-правових санкцій у системі валютного регулювання свідчить про високий рівень суспільної небезпеки відповідних діянь і потребу в посиленому державному контролі за дотриманням валютного законодавства.

Судова практика підтверджує суворий підхід до валютних платежів. Зокрема, Верховний Суд у справі № 140/10623/23 (21.05.2024) констатував: хоча Закон про ЗЕД надає свободу обирати форму розрахунків, спеціальний Закон про валюту вимагає виконання розрахунків виключно шляхом перерахування грошей на рахунки вітчизняних банків. Таким чином, навіть якщо договір допускати розрахунки векселями, це не звільняє від вимоги валютного нагляду і реального надходження коштів до України. Інші рішення судів підтверджують, що неправомірне виконання валютного зобов'язання (наприклад, невчасна сплата чи оплата не в тій валюті) є підставою для відмови у задоволенні позову кредитора без усунення порушення.

У разі форс-мажорних обставин (зокрема, воєнного стану, обстрілів, логістичних блоkad) платник може документально довести неможливість вчасної оплати. Отже, вагомим засобом захисту є використання сертифіката про форс-мажор Торгово-промислової палати України. Наявність такого сертифіката є підставою для зупинення нарахування пені за ст.13 Закону № 2473. Податковий кодекс також звільняє від фінансової відповідальності при настанні непереборної сили (п.112.8.9 ПКУ). Варто наголосити, що з початком воєнного стану облікові строки за податковим та іншим законодавством були зупинені (п.69.9 розд. XX ПКУ), що оберігає платника від нарахування штрафів за прострочку.

Щодо договірних механізмів захисту, практичною порадою є наявність у контракті валютної застереження (clause), яка передбачає дії сторін у разі неблагополуччя курсу чи валютного регулювання. Бізнес може також застосовувати хеджування валютних ризиків (наприклад, ф'ючерсні угоди) та страхування валютних ризиків. Зі сплати штрафів та пені звільняє також квітнева ініціатива НБУ – можливість використовувати власну валюту для розрахунків за «старими» контрактами, зокрема у арбітражних і судових процесах. Це дає змогу платникам вчасно забезпечити валютою сплату судових витрат і прискорити захист своїх прав.

Суттєвим елементом запобігання ризикам є ефективна взаємодія з органами валютного нагляду. Згідно зі ст. 13 Закону № 2473, банки-агенти валютного нагляду можуть вимагати від резидента документи, що підтверджують здійснення валютної операції (наприклад, сертифікати про відправлення товару, митні декларації тощо) [8]. Резидентам важливо надавати повний пакет документів для закриття валютного нагляду згідно з визначеними НБУ правилами, оскільки незакритий нагляд автоматично тягне нарахування пені [12]. При зверненні до суду слід пам'ятати про позицію суду: відмова суду у стягненні боргу внаслідок неправильно вказаної валюти платежу не позбавляє кредитора права захищатися повторним позовом (наприклад, з виправленими вимогами). У цілому протидія негативним наслідкам невиконання валютних зобов'язань будується на комбінуванні договірних гарантій, валютного нагляду та, за необхідності, процедур примусового стягнення за кордоном (запровадження механізмів співпраці з іноземними арбітрами і судовими юрисдикціями).

Висновки. Невиконання валютних зобов'язань у зовнішньоекономічному контракті тягне за собою комплекс юридичних наслідків. З одного боку, укладачі договору повинні дотримуватися валютної політики держави: здійснювати розрахунки у гривні або в іноземній валюті виключно за дозволом закону. З іншого боку, суб'єкти ЗЕД мають враховувати, що несвоєчасна або неправильна оплата призводить до настання адміністративно-правової (стягнення пені, накладення штрафів) та цивільно-правової відповідальності. Водночас за

наявності підстав для невиконання (форс-мажор) відповідальність тимчасово зупиняється; законні «правила гри» (методи закриття валютного нагляду) імперативно застосовуються навіть при домовленостях сторін про альтернативну форму платежу.

Необхідно відзначити, що позиція Верховного Суду 2024 р. підкреслює пріоритет законодавства про валюту над загальним ЗЕД-законодавством, тому сторонам доцільно узгоджувати валютні умови з урахуванням чинних норм. Існуючі позиції науковців, які пропонують залишати за боржником право відмовитися від платежу в іноземній валюті без його згоди, заслуговують уваги при прийнятті рішень, але потребують кодифікації в законі. Слід запропонувати внести до Цивільного кодексу уточнення щодо курсової фіксації зобов'язань (наприклад, можливість визначати валюту платежу як матеріальний зміст грошового зобов'язання) та узгодження її з частиною другою ст. 5 Закону № 2473.

На рівні публічного адміністрування можна рекомендувати: (1) посилити інформаційну роботу з бізнесом щодо правил валютних розрахунків та наглядових процедур НБУ; (2) розширити практику застосування сертифікатів ТПП у справах про валютні спори; (3) продовжити гармонізацію валютного законодавства з міжнародним, що сприятиме залученню іноземних інвестицій і підтриманню добросовісних валютних відносин. Комплексний підхід, який поєднує договірні заходи, оперативний валютний нагляд та, за необхідності, судовий захист в Україні і за кордоном, дає змогу мінімізувати ризики невиконання валютних зобов'язань і ефективно захищати економічні інтереси резидентів.

Список використаних джерел:

1. Логойда В. До питання про валюту платежу по зобов'язаннях у сфері зовнішньоекономічної діяльності. *Вісник юридичної науки*. 2024. № 84 (ч.2). С. 48–53.
2. Шелест Ю. Порухення валютного законодавства: які ризики та відповідальність. *Бізнес.Ліга: Законодавство*. 21.06.2024. URL: <https://biz.ligazakon.net/aktualno/14507> (дата звернення: 24.12.2024).
3. Порухення строків розрахунків за ЗЕД-контрактами: як уникнути або зупинити нарахування пені. *Аналітика: Адвокатське об'єднання AZONES* – 04.12.2024. URL: <https://azones.law/analytics/porushennya-strokov-rozrahunkiv-za-zed-kontraktamy> (дата звернення: 24.12.2024).
4. Розрахунки в інвалюті в Україні та відповідальність за порушення // *Блог М.Е.Дос* 12.12.2024. URL: <https://medoc.ua/blog/rozrahunki-v-invaljuti-v-ukrani-ta-vidpovidalnist-za-porushennja-> (дата звернення: 24.12.2024).
5. Тарасова А. Відповідальність за порушення валютного законодавства в Україні. *Науковий блог Інституту права ім. І. Малиновського*. URL: <https://naub.ua.edu.ua/vidpovidalnist-za-porushennya-valyutnoho-zakonodavstva-v-ukrajini/> (дата звернення: 24.12.2024).
6. Цивільний кодекс України: Стаття 533. Валюта виконання грошового зобов'язання. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40–44, ст. 356. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 24.12.2024).
7. Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» (№ 543/96-ВР) від 22.11.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/543-14#Text> (дата звернення: 24.12.2024).
8. Закон України «Про валюту і валютні операції» (№ 2473-VIII) від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> (дата звернення: 24.12.2024).
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП): ст. 162–162*1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 24.12.2024).
10. Постанова Правління НБУ № 5 від 02.01.2019 «Про затвердження Положення про валютні операції» (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0055200-19> (дата звернення: 24.12.2024).
11. Постанова Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 «Про встановлення граничних строків виконання валютних операцій у період воєнного стану». URL: <https://bank.gov.ua/ua/legislation/acts> (дата звернення: 24.12.2024).
12. Постанова Кабінету Міністрів України № 524 від 26.05.2021 «Про затвердження Порядку застосування штрафних (фінансових) санкцій за порушення вимог валютного законодавства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-2021-p> (дата звернення: 24.12.2024).

